

PAPER DETAILS

TITLE: Düyûn-i Umûmiyye Idaresi'nin Kurulmasından Sonra Osmanlı'da Kozacılığın
(İpek  cek  ilığının) Gelismine Dair/On The Development of Sericulture Production after the
Establishment of Public Debts (Duyun-i Umumiyye) Institution

AUTHORS: Mehmet YILDIRIM

PAGES: 65-83

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/182898>

DÜYÛN-I UMÛMÎYYE İDÂRESİ'NİN KURULMASINDAN SONRA OSMANLI'DA KOZACILIĞIN (İPEKBÖCEKÇİLİĞİNİN) GELİŞİMİNE DAİR

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,
maliyildirim@kilis.edu.tr

Özet

Osmanlı'nın son dönemlerinde ipekböcekçiliğinin gelişim süreci, bu kaleminden alınan vergilerin Aralık 1881'de kurulan Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi'ne bırakılmasıyla başlamıştı. Nitekim idareye devredildiği dönemde 1860'lı yıllardan itibaren özellikle böceklerle musallat olan hastalıkların üstesinden gelinemediği için çoğu ziraat ehli ipekböcekçiliğinden el çekmiş, dolayısıyla vergi gelirleri oldukça düşmüştü. İpek varidatını yeniden yükseltmek isteyen Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi, sektörün içinde bulunduğu kötü vaziyetin sebeplerini öğrenmek adına yaklaşık dört yıl çeşitli incelemelerde bulundu ve çözüm noktasında ilk çareyi Bursa'da bir Harir Dârüttalimi açmakta buldu. Mektebin açılmasından kısa bir süre sonra müspet neticelerin görülmesi üzerine üretimi denetleyici ve teşvik edici pratik tedbirlerin alınmasına devam edildi. Başta Dârüttalim'in tesisi olmak üzere devletle koordineli olarak gerçekleştirilen düzenlemeler, zamanın akışı içerisinde ipekböcekçiliğine yeniden hayat verdi. 1888 yılından önce ipekböceği yumurtası ithal edilirken XX. yüzyılın hemen başında gerek yumurta ve gerekse ham ipek ihracatı yoğunluk kazandı. İpekle özdeşleşen kentler tekrar hareketlendi. Vergi gelirleri yüzde dört yüzün üzerine çıktı ve bu olumlu hava Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına kadar sürdü.

Anahtar Kelimeler: İpekböcekçiliği, Düyûn-ı Umûmiyye, Harir Dârüttalimi.

ON THE DEVELOPMENT OF SERICULTURE PRODUCTION AFTER THE ESTABLISHMENT OF PUBLIC DEBTS (DUYUN-I UMUMIYYE) INSTITUTION

Abstract

During the last periods of the Ottoman Empire, the development process of silkworm production started when tax incomes from sericulture were transferred to Public Debts Institution, which was founded in December, 1881. In fact, since 1860s, because there were no cures for the diseases haunting the silkworms, many silkworm producers had abandoned the profession; and thus, the tax revenues were dramatically reduced. The Public Debts Institution, which wanted to increase sericulture tax revenues, tried to find the reasons behind this misconduct and came up with the establishment of Harir Daruttalim as a solution. Shortly after the opening of the school, positive outcomes were observed and as a result, some more steps were taken in order to encourage and to inspect production. Government coordinated regulations, one of which was the foundation of Daruttallim, revived the sericulture as the time went by. Although silkworm eggs were imported before 1888, at the beginning of XX century eggs as well as raw silk materials started to be exported intensively. Cities identified with silk and silk products revived. Tax revenues increased by four hundred percent and this positive atmosphere went on till Balkan and the First World Wars.

Keywords: Sericulture, Duyun-ı Umumiyye, Harir Dârüttalimi.

Giriş

İpek, medeniyet tarihinde zenginliği, siyasal ve sosyal itibarı sembolize etmekle beraber özellikle ortaçağın temel ticaret maddesi, kıtalararası iletişimin en gözde vasıtası olmuştur. Bin yılı aşkın bir süre Çin ve Orta Asya'dan başlayan ve Akdeniz'e uzanan ipek ticaret yollarını kontrol altında tutan Türk devletleri için ise son derece önemli bir yere sahiptir. Nitekim ticaret yolu üzerindeki hâkimiyet, Göktürk, Uygur, Selçuk ve Osmanlı devletlerinin servet, güç ve medeniyetlerinin birincil kaynakları arasında yer almıştır (İnalcık, 2008: 185).

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı tekstil sanayii ve ticaret hayatında, biraz yukarıda bahsedilen öneme atfen, ipeğin her zaman ayrı bir yeri vardı. Osmanlı Devleti'nin yükselme devresi aynı zamanda ipeğin de gelişim dönemi oldu (İnalcık, 2011: 22). XIV. yüzyılda gelişme kaydeden ipekli dokumacılık, XV. yüzyılda döneme göre profesyonel ve teknik bir yapıya bürünmüş, XVI. yüzyılda ise ipek ile üretilen eşsiz eserler ortaya konmaya başlanmıştı (Dalsar, 1960: 11 vd; İnalcık, 2000: 363-365; İnalcık, 2008: 185-205).

Osmanlı Devleti söz konusu dönemlerde -Bursa merkezli olmak üzere- ipek kaleminden başlıca iki şekilde istifade etmekteydi. Bunlardan birincisi ipekli dokumacılık ve ipekten mamul ürünlerin ticareti, ikincisi ise İran'dan gelen ham ipeğin Avrupa'ya ihracıydı. XVI. yüzyıl sonlarına kadar ipek ve ipek ticareti hazineye önemli katkılar sağladı (İnalcık, 2000: 363). Lakin bu yüzyılda İran ile meydana gelen savaşlar ve bundan dolayı İran'ın ipek sevkiyatını engelleme, Osmanlı'nın ise ham ipek ticaretini yasaklama politikaları, ipekten sağlanan her türlü kazancı bitirme noktasına getirdi. Nitekim ipek ile özdeşleşen Bursa'daki tezgâhların dörtte üçü işlemez hale geldi (İnalcık, 2011: 27; Ergenç, 2006: 218-219). Öte yandan ipekli kumaşlara olan aşırı rağbet ve yetersiz hammadde nedeniyle düşen kalite, kötü işçilik ve nihayet aşırı vergi yükü yaşanan sıkıntıları daha da arttırdı (Dalsar, 1960: 291-301). Dokuma tezgâhlarını zora sokan bu durumlara karşın bir yandan ipek ihtiyacı Şam üzerinden giderilmeye çalışılırken diğer yandan zamanla Anadolu'da da ham ipek üretimi canlanma ve gelişme gösterdi.

XVII. yüzyılda ipekli dokumacılık Avrupa'da da hızlı bir gelişim içerisine girdi ve ipek en önemli ithalat kalemleri arasında yer almaya başladı. Osmanlı barış zamanlarında yine İran kaynaklı ham ipeğin Avrupa ülkelerine transferini sağlamaktaydı. Bununla beraber bahis konusu olan yüzyıl, Osmanlı memleketlerinde kozacılık faaliyetlerinin ön plana çıktığı devir oldu. XVIII. asra gelindiğinde Bursa, İstanbul, Kocaeli, Eskişehir gibi kentlerde ve ipek yolunun Anadolu güzergâhında bulunan şehir, kasaba ve köylerde artık ipek üretimi yoğunluk kazanmış, ipek böceklerine özel dut bahçeleri oluşturulmuştu (Dalsar, 1960: 362-365; Gün, 2006: 37, 86-89; Gül, 2008: 82; Kıvrım ve Elmacı, 2011: 719).

XIX. yüzyıla girerken Avrupa'nın modern teknik ve ekipman kullanarak ucuz ve kaliteli ipekli kumaşlar üretmesi, her alanda olduğu gibi halihazırda üzerine bir şey konulmamış olan Osmanlı ipek dokumacılığını da büsbütün gerilettilti. Böyle olunca kozacılığa olan rağbet daha da arttı. Gerek iklim koşullarının elverişli oluşu

ve kaliteli ipek üretimi gerekse nakliyat kolaylığı Osmanlı ipeğini yüzyılın ikinci çeyreğine doğru rakipsiz hale getirdi (Dalsar, 1960: 401-403). Diğer taraftan İtalya ve Fransa'da ipekçiliğin ilerleme kaydetmesi de aynı tarihlere rastlamıştı. Gösterilen kolaylıklar ve teşvikler sayesinde bu ülkelerde iyi cins kozalar ve yeni teknikler kullanılarak ip çekilmesi ile kaliteli ipekler elde edilmekteydi (Dalsar, 1960: 409). Nitekim Osmanlı Devleti de Avrupa'yı takipten geri durmadı ve özellikle yüzyılın sonlarına doğru bu konuda hayli ilerleme kaydetti.

1. İpek Üretiminin Yoğun Olduğu Bazı Ülkelerde Kozacılığın Gelişimi

1850 yılına kadar sürekli bir gelişim gösteren kozacılık, 1850'li yıllarda ortaya çıkan ve önce İtalya'ya ardından bütün Avrupa'ya yayılan hastalıklar nedeniyle akamete uğramıştı. Buna sebep, Fransa'da böcekçilerin fahiş işçi ücretini kısma sevdasına düşüp, besledikleri böceklerin yumurtalarına ve sağlık durumuna itina göstermemeleri, daha fazla koza elde etmek için mekânı büyütmeden yumurta miktarını arttırma hırsları idi. Nitekim yeterli hava soluyamayan dolayısıyla sağlıklı ortamlarda yetiştirilen ipekböceklerinde Pebrine (Karataban) ve Flacherie (Baygınlık) gibi oldukça şiddetli ve bulaşıcı hastalıklar zuhur etti (HVS¹, 1325: 259; Torkomyan, 1326: 18 vd; Çiftçi, 2012: 912)². Hâlbuki bu ülkede 1750-1780 yılları arasında kozacılık büyük bir ilerleme kaydetmiş, yaş koza hasılatı senede ortalama 6,6 milyon kiloyu bulmuştu. XIX. asır ise üretim patlamasının gerçekleştiği dönemdi. 1831 yılından itibaren sürekli artış gösteren koza üretimi 1853 yılında 26 milyon kilo gibi bir potansiyele ulaşmıştı. Bu, 2 milyon kilodan fazla ham ipek demekti. Ancak 1853 yılından sonra Fransa'da artık bu miktarda bir üretim olmadı. Kaldı ki değil yalnız Fransa, Avrupa'nın hiçbir ülkesi böceklerle bulaşan hastalık nedeniyle koza üretiminde ilerleme sağlayamadı. 1857 yılına gelindiğinde üretim neredeyse üçte iki düştü. Diğer taraftan Fransa hükümeti hastalığın üstesinden gelebilmek için hiç bir fedakârlıktan kaçınmadı. Yapılan çalışmalar neticesinde 1861 yılında yeniden bir kıpırdanma oldu ve ülkede 11 milyon kilo koza üretimi temin edilebildi (Fuad, 1333: 3).

İpekçiliğin eski yıllardaki gibi olmasa da yeniden toparlanması meşhur Pastör (Pasteur)'ün³ çalışmalarıyla gerçekleşebildiyse de 1865 yılından itibaren ülkedeki koza üretim miktarı inişli çıkışlı bir halde seyretti. Hükümet üreticinin kırılan şevkini arttırmak ve önceki yıllardaki rakamlara ulaşmak adına 1892 yılında çıkardığı kanun ve 1893 yılında ilan ettiği talimatname ile bir kilo taze kozaya 50 santim prim ödemeyi ve bunu altı sene devam ettirmeyi usul olarak kabul etti.

¹ "İpekçilik san'atının Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de ve ale'l-husus Hüdâvendigâr Vilâyet-i Celilesi'nde suret-i tesisi ile düçar olduğu tebdilât ve hâl-i hazırda ru-nümâ olan terakkiyata dâir Burûsa Harir Dârü't-tâlimi müdiriyetinden ihda olunan makale-i müfidedir" Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmisi (HVS).

² Hastalıklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Torkomyan, 1326: 105-120).

³ Kimyager ve Mikrobiyolog Louis Pasteur, damızlık kelebekleri mikroskopla inceleyerek hastalısız yumurtaları tespit etmekte ve sonraki yıl kullanmaktaydı. Bu tedavi yöntemi kısa sürede başarı sağladı (Çiftçi, 2012: 912).

Bunun üzerine üretim potansiyeli senede ortalama 11 milyon kiloya çıktı. Altı senenin sonunda yeni bir talimatname ile 1898'de prim miktarı yirmi seneliğine kilo başına 60 santime çıkarıldı. Sonuçta Fransa bu teşvik için 1892-1917 yılları arasında yaklaşık 150 milyon frank sarf etti. Bunun dışında ülkenin güney kısmındaki ilköğretim okullarının ders programlarına böcekçilik dersi eklendi. Muhtelif yerlerde dut fidanlıkları tesis edildi. Devletin yaptığı bu çalışmaların yanı sıra özel müteşebbisler de kozacılığın yeniden gelişim göstermesine yardımda bulundular. Bu bağlamda Lyon'da bir sigorta şirketi kuruldu ve usulüne uygun koza üretimi yapan ipek böcekçilerine garantör oldu (Fuad, 1333: 3-4).

Fransa'ya nispetle kozacılık faaliyetlerinin daha yeni olduğu Macaristan'da XIX. yüzyıl ortalarında aşağı yukarı senede 440.000 kilogram koza üretilmekteydi. 1850 yılında ortaya çıkan malum hastalıklar burada da kozacılığın tekâmülüne engel olmuş, ancak 1867 yılından sonra teşvik primiyle işin ihyasına çalışılmıştı. Güzel ve sağlam yumurta yetiştirmek için *tohumhaneler* açılmış ve Pastör usulü yüz elli mikroskoplu bir istasyon inşa edilerek Macar ipekböceği yumurtasını ıslah için Fransa ve İtalya'dan yumurta getirtilmişti. Öte yandan hükümet en büyük önemi ipekböcekçiliği ile uğraşanların eğitim ve denetimine verdi. Ücretsiz dut fidanları dağıtmak suretiyle dutlukların çoğalması sağlandı. İpekböcekçiliğinden sorumlu müfettişler 1905 yılında 1.588 kilo yumurta, iki-üç yaşında sekiz milyon dut fidanı dağıttılar. Dut ağaçları yetiştirmek üzere iki yüzü aşkın dut fidanlığı oluşturuldu. Buna ek olarak hükümet de yolların üçte ikisine dut fidanı dikilmesi kararı aldı. Ayrıca dut ağaçlarının muhafaza ve ıslahı için özel okullar açıldı. Hükümet koza hasılatını peşin olarak almaktaydı. Bunun için ise yüz otuz satın alma istasyonu kurulmuştu. Neticede alınan tedbirler sayesinde 1879'da 2.507 kilo olan koza hasılatı, 1905 yılında 2 milyon kiloya ulaştı (Fuad, 1333: 4-5).

Macaristan'ın bu başarısında İtalya'dan alınan desteğin payı büyüktü. Zira bu dönemde Avrupa'da ipekçilikte en ileri ülke İtalya idi (Servet-i Fünun, 1321: 296). Senede 3 milyon kilo civarında (Servet-i Fünun, 1319: 181) ham ipek üretimi gerçekleştirilen ülkede böcekçiler Pastör'ün bütün keşiflerini takip etmekte ve uygulamaktaydılar. Filatür fabrikalarında en modern teknolojiyi kullananlar da İtalyanlardı. Macar hükümeti, mühendislerine Fransa ve İtalya'daki fabrikaları ziyaret ettirmiş ve İtalya'dan getirttiği mühendislerle 1882 yılında otuz, 1884'de altmış mancınıklı iki fabrika inşa ettirmişti. Fabrikaların yönetici ve işçilerini de buradan getirterek Macar ustaların yetişmesini temin etmişti. Ayrıca fabrikaları işi uzmanlarına terk etmek amacıyla yabancılara kiralamıştı. On beş sene vergi muafiyeti ve nakliyatla ucuz tarife imkânı sağlamıştı. Takip eden yıllarda yüz yirmi ve yüz altmış mancınıklı yeni fabrikalar inşa edildi. Bunlardan ikisi Fransızlara, biri İsviçrelilere ve bir diğeri de İngilizlere kiralandı. Biri de müdür ve ustalar yetiştirmek üzere hükümet tarafından işletildi. Fabrikaların icar bedeli mancınık başına 60 frank idi ki bu da sermayenin %25'ine denk gelmekteydi (Fuad, 1333: 5).

Asya'ya nispetle Avrupa'nın ipek hasılatı mevzu bahis bile değildi. Sadece Fransa'nın sömürgesi olan Hindicini'nde 1 milyon kilogram civarında ham ipek

üretilmekteydi. Çin ve Japonya'daki üretim ise neredeyse hesapsızdı (Servet-i Fünun, 1319: 181). Japonya'da 1880'li yıllarda gelişmeye başlayan ipekçilik, otuz sene durmaksızın çalışılmakla inanılmaz bir yükselme kaydetmişti. Ülke ilk dönemlerde sermaye ve iş gücünden yoksundu. Ancak kozacılığı öğrenmek için Çin'e, sanatı başka bir ifadeyle fabrikacılığı öğrenmek için İtalya'ya ve büyük bir ipek kullanım sahası olan Amerika'ya hususi memurlar gönderildi. Talep sahiplerinin istekleri, ihtiyaçları tetkik edildi ve buna göre mesai belirlendi. Köylüler dut yetiştirmeye teşvik edildi. İşlevsel bir teşkilat oluşturuldu, modern fabrikalar kurulması sağlandı ve kısa bir süre içerisinde Japonya bu işten elde ettiği senelik geliri 30 milyon franktan 500 milyon franga çıkarmayı başardı. Nitekim bu gelir dolayısıyla ipek, savaşların yoğun olduğu XX. yüzyıl başlarında Japonların özellikle Ruslarla olan mücadelelerinde askeri mühimmat ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olduğu gibi genel manada ülkenin askeri ve siyasi gelişiminde büyük rol oynadı (Ruzenvayg, 1332: 1-2; Şehbal, 1920: 212-213).

2. Osmanlı'da Kozacılığı İyileştirme Çabaları

Osmanlı Devleti'nin kozacılığı teşvik ve bu gelir kalemini ihya için teşebbüs ettiği girişimlere gelince; 1838 yılından sonra Avrupa kozacılığının gerisinde kalmamak adına Bursa'da bir fabrikalaşma hamlesi başlamıştı. Şahsi gayretlerin yanı sıra devlet tarafından da bu işe destek verildi. 1844 yılında ipek çekme usullerinin öğrenilmesi için Fransa'dan bir ipekçi ustası getirildi ve Bursa'da kurulan atölyede yaklaşık elli ipekçiye yeni tarz ipek çekme yönteminin gösterilmesi sağlandı. Bu sıralarda Bursa'nın yanı sıra İzmit, Bilecik ve Aydın civarında da ipekçilik yayılmaya başladı. 1856 yılında söz konusu yerlerde yeni usule göre işleyen seksen beş ipek fabrikası bulunmaktaydı. İpeğin eski metotlarla ve tepme mancınıklarıyla evlerde çekilmesi yerine modern sistemlerle filatür fabrikalarında çekilmeye başlaması yeniden Osmanlı ipeğinin şöhretini arttırmıştı (HVS, 1325: 259; Dalsar, 1960: 411).

Hal böyle iken Fransa'da ipekböceklerine musallat olan illet, aynı hırs ve hatanın da etkisiyle kısa zamanda Osmanlı'ya sıçradı. Sadece Bursa'da yılda 600.000 kilogram civarında olan ipek üretimi, on yıl içerisinde 100.000 kilogramın altına düştü. Koza üretimi ise onda dokuz azalarak 4.000.000 kilogramdan 400.000 kilograma geriledi. 1860 yılında şehirdeki böcekhanelerin hemen hepsinde hastalık mevcuttu. Bursa'dan sonra Suriye, Selanik, Edirne ve diğer koza yetiştirilen yerlere sirayet ederek buradaki koza hasılatının da gün geçtikçe düşmesine yol açtı (HVS, 1325: 259; Quataert, 2008: 206).

Pastör'ün keşfi ise Osmanlı topraklarına hastalık kadar çabuk ulaşmadı. Daha doğrusu çarenin yumurtaları muayene ederek sağlamlarının ayrılması, hastalıklı olanların ise itlafı olduğu 1869 tarihinde Bursa Ziraat Müdürlüğü görevini yürüten Amasyan Efendi tarafından dile getirilmesine rağmen bu tedbir üreticilerin bilgisizliği nedeniyle uygulamada karşılık bulmadı. İpek üretiminin merkezi konumunda olan Bursa'da özellikle hastalığın yoğun olduğu yerlerde yumurta üretimi bir yana sağlıklı yumurtalardan dahi sadece bir yıl verim alınabilmekteydi. Üretici, kendi ipekböceğinin yumurtasına itibar etmediği için Çin, Japonya ve

Avrupa ülkelerinden yumurta getirtme teşebbüsünde bulunuldu. Daha hesaplı olduğu için hastalığı tedavide başarı sağlayan İtalya ve Fransa'dan yoğun bir yumurta ithalatı gerçekleştirilmeye başlandı. Yüksek maliyet bir yana ilk etapta olumlu netice veren ithalat, ilerleyen yıllarda ülkeye giren yumurtaların ekseriyetle hastalıklı olması nedeniyle ipekçilikte ısrar eden ahaliyi büyük zararlara uğrattı. Nitekim dışarıdan alınan yumurtaların hastalıksız olduğuna dair bir gümrük kontrolü ve sertifika uygulaması bulunmadığı için ipekçilikle uğraşan kesimin tüccarın sözüne inanıp şahsına itibar etmekten başka çaresi yoktu. Buna ek olarak bir kısım tüccar da ülke içerisinde hastalıksız olduğu tecrübe edilmiş, güvenilen bölgelerden temin ettikleri yumurtalara sağlam olmayanları katarak satmaktaydılar. Bazen de illetin yeni başladığı yerlerden getirtilen yumurtalar, geçmek üzere olduğu bölgelerde hastalığın tazelenmesine neden olmaktaydı ki bu nedenlerle yıllardan beri süregelen problemin üstesinden gilememişti (Terakki⁴, 1285/79: 7; 1285/85: 8; 1285/90: 7-8)⁵.

1869'da açılan Süveyş Kanalı ise Osmanlı ipek üretimine darbe vuran diğer bir gelişmeydi. Zira bu yolla Japonya ve Çin'den gelen ipekler, Avrupa piyasalarında revaç buldu. Dolayısıyla ipek fiyatları hayli düştü. Gerek hastalık gerekse fiyatların düşmesi, Osmanlı'da ipek üretimine olan rağbeti yerle bir etti. Çoğu ipek fabrikası kapandı ve dutluklar tahıl tarlalarına tahvil edildi (HVS, 1325: 260). Açık kalmayı başaran fabrikalar, devletin hastalık geçene kadar sağladığı vergi kolaylığının da yardımıyla koza ihtiyaçlarını yurt dışından karşılamak zorunda kaldılar (BOA., ŞD.575/2, 1302).

Osmanlı'da ipekçiliğin yeniden hayat bulmasına ise 1881 yılının sonunda Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kurulması ve 1888 yılında ipek vergisinin neredeyse tamamının bu kuruma bırakılması ön ayak oldu (Ergin, 1977: 1162; Karamursal, 1989: 104-105; Hülkiender, 2003: 124-125). İdare, gelirleri oldukça düşmüş olan ipek öşrünü, üretimi canlandırarak yeniden arttırmak adına harekete geçmiş, ipekçiliğin kötü gidişatını sona erdirmek için vakit geçirmeden çalışmalara başlamıştı. Bu doğrultuda evvela çeşitli tetkikler yapıldı ve çözüm için alınması gereken tedbirler masaya yatırıldı. İdare meclisinde yapılan müzakereler neticesinde gümrükte, ithal edilen böcekleri muayene ederek sağlıklı olanları belirleyecek bir memuriyet ihdas edilmesi kararı ön plana çıktıysa da bu görevin teklif edildiği Torkomyan Efendi, daha makul bir çözüm önerdi. Buna göre ipekçilik konusunda ahalinin çağdaş üretim metotları noktasında bilgilendirilmesi ve Pastör usulüne göre ipekböceği yetiştirilmesinin yaygın hale getirilmesi elzemdi. Bunun için de öteden beri ipekçilik alanında en yoğun üretim potansiyeline sahip kent olan Bursa'da bir Harir Dârüttalimi açılması gerekiyordu. Meclisçe yerinde görülen bu öneri

⁴ "Hüdavendigâr vilayet-i celilesi ziraat ve nafi'a müdüriyeti tarafından ipek böceklerine arız olan hastalığın esbab-ı indifâ'iyyesini mutazammın makam-ı vilayete takdim olunan layihanın sureti"

⁵ İthalat ve hastalıklar ile ilgili olarak ayrıca bkz. (Terakki, 1287/371: 2; Vasıta-yı Servet, 1297/4: 53-56; 1297/5: 78-79).

vakit kaybedilmeden uygulamaya konuldu ve 1888 Nisanında müdürlüğüne Kevork Torkomyan Efendi'nin getirildiği mektep, hizmete girdi (HVS, 1325: 262; Torkomyan 1326: 29)⁶.

Bursa Harir Dârüttalimi'nin tesisi, kozacılığın gelişmesi için atılan en önemli ve etkili adım oldu (Mehmet Süreyya, 1923: 186). 19 Ekim 1893 tarihli *Harir Tohumu İstihsal ve Furuhtuna Mahsus Nizamnâme* ise böcekçilik ile uğraşanların/uğraşacakların eğitim görmelerini veya Dârüttalim'de açılan sınavlarda Pastör usulünce ipekböceği yetiştirebildiklerini ispat etmelerini zorunlu kılarak amacın hâsılını kolaylaştırdı (Çiftçi, 2012: 919-921). Diploması veya sertifikası olmayanların -ipekböcekçilerini eğitim almaya yönlendirmek ve eğitim alanların menfaatini gözetmek adına- yumurta üretmesi ve satması yasaklandı (BOA. ŞD. 524/61-3, 1315). Dolayısıyla ülkenin dört bir tarafından gelerek Dârüttalim'de eğitim alan ipekböcekçileri, memleketlerine döndüklerinde bu işin bilinçli yapılmasını sağladılar ve ahaliye yol gösterdiler. Kısa sürede ipekböceklerinin besin ihtiyacını karşılamak adına yeni dut fidanları ekilerek dutluklar ihdas edilmeye başlandı (Burûsa, 1311/127: 3-4; BOA. DH.MKT. 111/16, 1311). 1914 yılına kadar kesintisiz faaliyette bulunan mektep, iki bine yakın mezun verdi. Öte yandan kısa sürede kaydettiği başarı devlet adamlarını ipekböcekçiliğine mahsus yeni eğitim müesseseleri tesis etmeye yöneltti (BOA. ŞD. 354/46, 1894). Devlet tarafından açılmış eğitim kurumları olan Bursa, Selanik ve Halkalı Ziraat Mektepleri ile 1913 yılı itibarıyla açılmaya başlanan Amasya, Mamuratülaziz, Antakya ve Beyrut Dârülharirleri ipekböcekçiliğinin bir plan dâhilinde gelişimine Harir Dârüttalimi kadar olmasa da katkıda bulundular (BOA. TFR.I.ŞKT. 145/14427, 1323; Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 1327/101: 366; Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, 1329/33-34: 1329).

İpekböceği besleme prensiplerini iyileştirmek ve yaygınlaştırmak maksadıyla alınan bir diğer önemli tedbir, her yıl muhtelif şehirlerde Düýûn-ı Umûmiyye İdâresi ile Nafi'a Nezâreti tarafından harir müsabakaları düzenlenerek ahaliyi teşvik etmek idi. 1890 yılında evvela Bursa'da müsabakaların ne surette yapılacağına dair altı maddelik bir talimatname kaleme alındı⁷. 1891 yılı itibarıyla Bursa ve civarında talimatta öngörülen kurallar çerçevesinde ilk yarışma gerçekleştirildi⁸. 1892 yılında ise Bursa ibaresi çıkartılıp genelleştirilmek ve giriş kısmı detaylandırılmak suretiyle söz konusu talimatname yeniden ilan edildi (Düstur, 1939: 1206-1208)⁹ ve ilerleyen yıllarda Amasya gibi ipek üretiminin yoğun olduğu yerlerde de müsabakalar icra edildi. Koza müsabakalarında *-en güzel koza yetiştiren erbab-ı mesaiyi teşvik ve taltif* adına- başarılı ipekböcekçileri 500-700 kuruş değerinde birer mikroskop ve para ile ödüllendirilmekteydi (Burûsa, 1311/143: 2; BOA. DH.MKT. 739/59, 1319).

⁶ Mektep hakkında bilgi için ayrıca bkz. (Servet-i Fünûn, 1310: 170-172).

⁷ Bkz. "Harir kozası sergisi heyet-i mümeyyizesinin suret-i teşkiliyle vazife ve hareketlerini mübeyyin talimat" 10 S 1308/25 Eylül 1890 (Düstur, 1939: 755-757).

⁸ Bursa'daki müsabakalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Çiftçi, 2012: 923-930).

⁹ 17 L 1309/15 Mayıs 1892.

Ayrıca ürettiği koza, belirlenen kalite sınırının üzerinde olanlara müsabaka heyetinin kararıyla heyet başkanı tarafından sanayi madalyası verilmesi de öngörülmekteydi. 1892 yılında ham arazi üzerinde yeniden dutluk yetiştirenlere bakır, gümüş ve altın madalyalar verilmesi kararı alındı (BOA., BEO. 86/6393, 1310). 1901 yılında tekrar gözden geçirilmek suretiyle ilan edilen 2 RA 1319/19 Haziran 1901 tarihli *koza müsabakaları talimatnamesinin* yanı sıra aynı yıl, en muntazam böcekخانه sahiplerine, dutluk yetiştirenlere ve en güzel usul böcek besleyenlere yönelik yeni bir talimatname yürürlüğe girerek ipekçilik sanatının gelişimine yönelik çalışmaların sürdürülmesi sağlandı¹⁰. İlerleyen yıllarda talimatnameye istinaden ödül mekanizması sürekli işletildi (Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 1308/16: 242-243). Devlet, ahaliyi motive etmek adına ve emsal teşkil etmesi açısından münferit olarak ipekböcekçiliği içinde başarılı olan ve yararlılık gösterenleri mümkün mertebe taltif etti (BOA. İ.TAL. 44/17, 1311; BOA. İ.TAL. 384/26, 1323; BOA., BEO. 3124/234274, 1907).

1902 yılında ipekböceği yumurtası üreten ve satanların sayısının artması üzerine yürürlükte olan 1893 tarihli nizamnâme gözden geçirildi (BOA., BEO. 1859/139366, 1302)¹¹ ve *Harir tohumu istihsal ve fûruhtuna dair tadilen kaleme alınan nizamnâme* başlığı altında yeniden ilan edildi. On bir maddeden mürekkep olan nizamnâmenin temel amacı sağlıklı yumurta üretiminin sıkı bir şekilde takibini sağlamaktı. Söz konusu nizamnâme ile bandrol uygulaması getirilmekte, hastalık tespit edilen böcekhanelerdeki yumurtaların imhası, bu gibi böcekhanelerin kapatılması ve damızlık kelebeklerin mikroskopla muayenesi zorunlu tutulmaktaydı. İpekböceği eğitimi veren mekteplerden diploma veya sertifika almadan yumurta üreten ve satanlar için ise para cezası ön görülmekteydi. Öte yandan belgesi bulunmayıp kendi ihtiyacını karşılamak için üretim yapanların mikroskop ile muayene edilmiş yumurta yetiştirmelerini sağlamak adına önemli merkezlerde geçici muayenehaneler kurulacaktı. Yumurta üretim ve pazarlama işlemleri her daim Düyyûn-ı Umûmiyye veya Ziraat Nezâreti'nden tayin edilen fen memurlarının gözetiminde olacaktı¹². Nitekim öyle de oldu (BOA. DH. TMIK.M. 145/5, 1321). İpekböcekçiliği alanındaki fen memurlarının başka bir deyişle uzman sayısının artışı, denetim mekanizmasının iyi işlemlerini sağlayarak aynı zamanda Osmanlı topraklarına hastalıklı ipekböceği yumurtasının girmesini de büyük oranda engelledi (BOA., DH.MKT. 1105/31, 1325).

İpekçiliğin ilerlemesi yolunda Düyyûn-ı Umumiyye'nin bütün tavsiye ve tekliflerini değerlendiren devlet, hemen her konuda üzerine düşeni imkânlar dâhilinde yapmaktaydı. Bu doğrultuda Sultan II. Abdulhamid devrinde alınan önlemlerden biri de vergi muafiyeti idi. Buna göre Harir Dârüttalimi'nden mezun

¹⁰ *Harir müsabakaları talimatı mucebince müstehak-ı mükâfat görünen böcekçilere verilecek madalyanın darb ve imali hakkında irâde-i seniyye* (Düstur, 1941: 1027-1028).

¹¹ "Harir tohumu istihsal ve fûruhtuna dair tadilen kaleme alınan nizamnâme" 17 S 1320/26 Mayıs 1902 (Düstur, 1941: 854-857).

¹² Bkz. Madde 1, 3, 4, 7, 8, 9. (Düstur, 1941: 855-856).

olarak yumurta üretimi ile iştigal edenlerden ve mezunları, ortakçılık yoluyla veya ücret mukabilinde istihdam edenlerden temettü vergisi alınmamaktaydı¹³. Ayrıca ipekböcekçileri yumurta ithali sona erinceye kadar ürettikleri yumurtaların vergisinden muaf tutulmuşlardı. Devlet dutluk sahiplerinin alıp sattığı yapraklardan vergi talep etmediği gibi (BOA. İ.ML. 58/43, 1322) daha 1893 yılında alınan karara istinaden yeni yetiştirilen dut fidanlarının yapraklarıyla husule gelmiş kozalar için de öşür söz konusu değildi¹⁴.

İpekböcekçiliğini geliştirmeye yönelik teşvik ve destekler II. Meşrutiyet döneminde de sürdü. Abdulhamid devrinde başlayan çiftçiye bedava dut tohumu ve fidanı dağıtımını uygulamasına, 1911 yılından itibaren yoğun olarak devam edildi. Ziraat mekteplerinde yetiştirilen fidanlar İzmir, Ankara, Erzincan, Mamuratülaziz, Halep ve daha birçok yerde ahaliye ücretsiz ulaştırıldı (Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, 1328/23: 743; 1329/29-30: 486-487; 1329/31-32: 541; 1329/35-36: 835; Keleş, 2013: 234). 1914 yılında Düyyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye İdâresi'nin yıllık bütçesine eklenen 70.000 kuruşun bir miktarı yine bu destek kalemi için ayrıldı. Söz konusu meblağın bir bölümünün ise yeniden tesis edilecek ve yetiştirilecek en güzel dut fidanlıklarının sahipleri ile en iyi ipekböceği yetiştirenlere mükâfat olarak verilmesi öngörüldü. On beş maddelik 10 Receb 1332/4 Haziran 1914 tarihli *İpekböcekçiliği sanatı hakkında icra olunacak teşvikata mütedair nizamnâme* ile fidanların ne suretle dağıtılacağı ve mükâfatların miktarı ile şartları ilan edildi (İpekböcekçiliği sanatı hakkında icra olunacak teşvikata mütedair nizamnâme, 1332: 1-4)¹⁵.

Her konuda olduğu gibi ipekböcekçiliğinin gelişiminde de en önemli husus eğitimdi ki bu sanatın tekniğine uygun olarak icra edilmesi, Harir Dârüttalimi sayesinde gerçekleşebilmişti. Ancak ipekböcekçiliğiyle uğraşan herkes 1913 yılına kadar Bursa ve İstanbul dışında alternatif bulunmadığından ulaşım, ekonomi kültürel alt yapı vesaire birçok sebepten eğitim alma imkânına sahip değildi. Bu durumun tespiti nedeniyle ki eğitimi yaygınlaştırmak, dolayısıyla böcekçiliği geliştirmek adına iki önemli teşebbüste bulunulmuştu. Bunlardan birincisi uzman memurların sıkı gözetiminde ve doğrudan doğruya böcekçilerin nezdinde *Temmuz böcekhaneleri* açılarak en iyi böcek yetiştirme yöntemlerinin uygulamalı olarak

¹³ Temettü vergisi meselesi 1895 yılında gündeme gelmişti. Buna göre yumurta üretimi işiyle uğraşan mezunlar, yeni usule göre üretimin birkaç kat daha masraflı olduğunu birer arzuhal kaleme alarak vilayete bildirmişlerdi. Ayrıca dışarıdan aldıkları yumurtaları yine öşrüyü beraber rayicinden daha yükseğe mal ettiklerini, dolayısıyla temettü vergisine mükellef tutulmalarının kendilerini zor durumda bırakacağını dile getirmişlerdi (BOA. BEO. 580/43448, 1312).

¹⁴ "Dut fidanlarının dikildiklerinin dördüncü senesinden itibaren üç sene müddet her dönüm dutluk için kırk kıyye yaş koza veyahut dört kıyye ham harir öşründen muaf tutulmuştur" (Çiftçi, 2012: 918).

¹⁵ Söz konusu nizamnâmenin ilanı ile 19 Haziran 1901 tarihli "Harir müsabakası" talimatnamesi feshedildi.

öğretilmesini sağlamak, ikincisi ise ipekböcekçiliğinin ilerleme kaydettiği yerlerde her sene fen memurları tarafından verilecek genel dersler ile ahalinin bilgilendirilmesini temin etmek idi (İktisadiyat Mecmuası, 1332/39: 1). Nitekim bu konuda da başarı sağlandı. Harir teftiş memurları, sadece denetim işiyle ilgilenmeyip aynı zamanda böcekçilik sanatına meyli olan ziraat ehlini gerek dut ve gerekse ipekböceği yetiştirme konusunda eğittiler.

3. Alınan Tedbirlerin Ardından Osmanlı'da İpekböcekçiliğinin Geldiği Nokta

Düyûn-ı Umûmiyye'nin tevdi edilen ipek gelirlerini arttırmak için atılmış olduğu doğru adımlar ve devlet tarafından idarenin taleplerinin mümkün mertebe karşılanması, çok geçmeden müspet neticeler vermeye başladı. Nitekim 1888 senesinden evvel Osmanlı topraklarında yerli yumurta imalatı pek sınırlı idi. Bu sıralarda yabancı ülkelerden senede maliyeti 125.000 lirayı bulan yarım milyon ons/12.500 kilo civarında yumurta alınmaktaydı (İktisadiyat Mecmuası, 1332/39: 2). Ancak 1892 yılına gelindiğinde Bursa ve İzmit sancağında üretilen 3.212 kilo 100 gram yumurtanın 507 kilo 925 gramı yurt dışına ihraç edilmekteydi (Torkomyan, 1922: 38-39). Takip eden senelerde ithalat düşerken ihracat sürekli yükseldi¹⁶. 1898 yılında ihracatı gerçekleştirilen yumurta miktarı 5.546 kilo 975 gramı buldu. 1900'lü yılların başında Bursa ve civarından Türkistan ve Yunanistan'a 1 milyon kutunun üzerinde yumurta ihracı gerçekleştirilmekteydi. 1908 senesi ise ithal yumurtaya olan rağbetin neredeyse bittiği yıl oldu. Nihayet 1913-14'te Osmanlı Devleti'nden birçok ülkeye 25.000 kilo yerli ipekböceği yumurtası satılmaktaydı (BOA., BEO. 2044/153288, 1319; Torkomyan, 1922: 40-41).

Kozacılık sanatından ümit edilen istifadenin gerçekleşmesi Pastör ve diğer mütehassısların göstermiş oldukları usul ve teknikler doğrultusunda sağlıklı ipekböceği yetiştirilmesinin yaygınlaştırılmasına bağlıydı. Bir ons yani 25 gram yumurtadan 60-70 kilo ve üzerinde yaş koza alabilmek amacın gerçekleşmesi demekti. Tabiatıyla alınan bütün tedbirler de ilk etapta bunu başarmaya yönelik oldu.

1888 yılından Balkan Savaşlarına kadar geçen süre zarfında başka bir deyişle Dârüttalim'in yirmi beşinci kuruluş yıl dönümünde yaş koza üretimindeki artış % 267, koza mahsulünden elde edilen vergi artışı ise % 414'ü buldu. Sadece Bursa vilayetinde ve İzmit sancağında 1911 senesinde üretilen koza miktarı 5.160.665 kilo idi. Ki bu miktar aynı yıl tüm Fransa'daki üretimden neredeyse 1 milyon kilo daha fazlaydı. Kentteki koza üretimi takip eden yıllarda da üreticinin yüzünü güldürdü (Torkomyan, 1922: 40-41; Ömer Fuad, 1329: 230).

¹⁶ Bkz. (Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Mecmuası, 1311/10: 4-25; Kaygalak, 2006: 162).

Tablo 1: 1888-1919 Yılları arasında Osmanlı'da üretilen yaş koza miktarı ve Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi tarafından tahsil edilen ipek vergisi¹⁷

Sene	Yaş Koza Mahsulü (kg.)	Vergi Geliri (Osmanlı Lirası)	Sene	Yaş Koza Mahsulü (kg.)	Vergi Geliri (Osmanlı Lirası)
1888	4.104.000	45.593	1904	13.900.000	144.317
1889	5.730.000	69.028	1905	16.500.000	206.343
1890	7.485.000	90.096	1906	17.000.000	194.015
1891	8.000.000	82.759	1907	18.000.000	249.943
1892	9.500.000	100.776	1908	18.338.000	198.417
1893	9.812.000	119.707	1909	15.320.000	239.200
1894	9.550.000	88.776	1910	10.812.000	184.851
1895	8.860.000	84.138	1911	10.984.000	188.265
1896	11.300.000	98.312	1912	7.158.000	100.525
1897	9.000.000	83.138	1913	7.763.000	171.015
1898	10.500.000	112.246	1914	3.516.000	61.724
1899	12.900.000	153.408	1915	2.942.000	41.254
1900	10.580.000	116.379	1916	7.206.000	84.024
1901	11.800.000	122.725	1917	1.522.000	152.906
1902	11.250.000	130.470	1918	1.340.000	172.595
1903	16.000.000	181.681	1919	1.510.000	181.090

Başka bir bakışla ipekböcekçiliğini yeniden canlandırmaya yönelik girişimler, son sistem ve içlerinde 19.681 tava ile 10.000'den fazla mancınık bulunan 324 ipek fabrikası, yılda ortalama 1.5 milyon kiloyu bulan ham ipek üretimi ve üretilen ipeğin % 92'sinin ihracı olarak geri döndü. Osmanlı Devleti dünyanın önde gelen ipek üreticileri arasında yeniden yerini aldı. 1910-1911 yıllarında dünyada üretimi gerçekleşen 21.450.000 kilogram ham ipeğin % 5,67'si *memâlik-i şahanede* üretilmekteydi (Reşad Fehmi, 1339: 58).

Tablo 2: I. Dünya Savaşı'ndan önce ipek üreten ülkeler ve üretilen ham ipeğin miktarı (Reşad Fehmi, 1339: 58).

Ülkeler	Ham İpek (kg.)	Ülkeler	Ham İpek (kg.)
Japonya	10.818.000	Kafkasya	400.000
Çin	7.282.000	Avusturya-Macaristan	300.000
İtalya	4.100.000	Balkan Hükümetleri	200.000
Osmanlı	1.200.000	Hindistan	180.000
İran	500.000	İspanya	80.000
Fransa	500.000		

Bu olumlu gidişatı değiştiren durum ise bahsedildiği üzere savaşlar oldu. 1912 yılından sonra aralıksız devam eden savaş sürecinde dut ağaçları hastalığının ilk zuhur ettiği dönemlerde olduğu gibi tekrar söküldü. Böcekhanelerin büyük

¹⁷ 1910 ile 1911 senelerinde Bursa ve İstanbul'da ipekböceği mevsiminin neticesi için bkz. (Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, 1328/23-25: 1035-1038).

çoğunluğu işlemez hale geldi. Ülkedeki koza üretimi dörtte bir oranında geriledi ve buna bağlı olarak vergi gelirleri önemli ölçüde düştü (Torkomyan, 1922: 40).

Tablo 3: 1912-1916 yılları arasında bazı Osmanlı kentlerinde üretilen koza miktarı¹⁸

Mintikalar	Yıl				
	1912 (kg.)	1913 (kg.)	1914 (kg.)	1915 (kg.)	1916 (kg.)
Bursa	254.468	304.706	188.381	112.129	121.551
İzmit	61.861	51.277	25.564	23.203	26.808
Edirne	91.900	61.267	27.690	11.250	4.927
Rumeli	37.250	102.066	2.290	0	0
İzmir ve Cezair-i	10.922	7.011	6.481	2.500	2.862
Bahr-i Sefid					
Adana	8.638	5.604	4.638	1.206	640
Konya	1.822	1.267	132	1.648	710
Ankara	1.900	2.186	558	691	550
Sivas	16.417	7.075	10.100	3.615	1.134
Bahr-i Siyah	272	137	179	35	35
Toplam	485.450	542.596	266.013	156.277	159.217

Balkan ve Dünya savaşları arifesinde başta eğitim olmak üzere teşvik ve desteğin etkileri sadece Bursa'da değil Anadolu'nun birçok kentinde kendini göstererek ipekçiliği yeniden canlı hale getirmişti¹⁹. Buna XX. başlarında Avrupa'nın ham ipeğe olan talebi de eklenince az bir masrafla fazla kâr bırakan ipekböcekçiliği, birçok kente ekonomik hareketlilik kazandırdı (Kaygalak, 2006: 163-164)²⁰. Ancak savaşların zuhuru tamda ipekböcekçiliğinin gelişim sürecindeki olgunluk dönemine denk gelince onca emek heba olup gitti.

Tablo 4: Savaş sırasında koza üretiminin sağlıklı olarak tespit edildiği yerler ve koza miktarı (Reşad Fehmi, 1339: 59).

Mintikalar	Yıl			
	1917 (kg.)	1918 (kg.)	1919 (kg.)	1920 (kg.)
Adana	18.888	0	0	0
Edirne	86.780	85.022	74.741	66.803
Ankara	7.680	4.000	0	0
Bursa	196.356.0	214.229.6	179.469.4	422.203
Dersaâdet	525.549	409.484	208.774	1.569
Sivas	88.608	85.205	0	0
İzmir	45.386	24.778	22.850	6.026
Toplam	273.645.1	275.078.5	210.105.9	496.601

¹⁸ "Dünyân-ı Umûmiyye İdâresi'nin vermiş olduğu malumat" (Reşad Fehmi, 1339: 58).

¹⁹ Bkz. (Nusret bin Osman, 1325/ 5: 59).

²⁰ Mesela Antakya'da yılda altı ile sekiz yüz bin kilo yaş koza üretilmekte ve bunun neredeyse tamamı Marsilya'ya ihraç edilmekteydi (*Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası*, 1330/44-48: 449).

Sonuç

Osmanlı'da ipekçiliğin kötü gidişatının önünü almak adına ipek öşrünün Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi'ne terk edilmesi bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu kurum, ipekçiliği iyileştirmek dolayısıyla vergileri arttırmak adına bir ipek şehri olan Bursa'dan başlayarak birçok tedbirin alınmasına öncülük etmiştir. Bu bağlamda başta Dârü'ttâlîm'in açılması olmak üzere üreticiyi teşvik edici önlemler ile üretimi planlamaya ve denetim altına almaya yönelik olarak hazırlanan nizamnâme ve talimatnameler, kısa sürede olumlu neticeler vermiştir. Bilinçli ve tekniğine uygun sağlıklı ipekböceği yetiştirilmesi gerek eğitilmiş böcekçiler gerekse uzman memurlar vasıtasıyla yaygın hale gelmiştir. Buna bağlı olarak yumurta ithalatının önü alındığı gibi ihracat sürekli artmış, vergiler yükselmiş ve ipekçilikle anılan memleketler yeniden canlılık kazanmıştır. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti ipekçilik sektöründe söz sahibi olan dünya ülkelerine yetişmiştir.

Bütün bu gelişim sürecinde -her ne kadar kendi çıkarları adına çalışmış olsa da- Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi başrolü oynamıştır. Öte yandan devletin atılan her adımı desteklemesi, hemen her talebi karşılaması, XX. yüzyıla girerken okullaşmaya bağlı olarak gittikçe yükselen kültür ve eğitim seviyesi, zirai eğitim kurumlarının açılması ve basın, Düyûn-ı Umûmiyye'nin işini kolaylaştırmıştır.

Şurası gerçektir ki, hangi alanda olursa olsun ilerleme sosyal, ekonomik ve ilmi seviyeye göre şekillenmekte ve gerçekleşmektedir. Bir ülkedeki genel durum ve şartlar uygun olmadığı takdirde gelişim için ortaya konan gayret ve girişimlerden pek verimli sonuçlar alınamaz. Bu gerçekten hareketle Osmanlı'da ipekböcekçiliği veya ipekçilik konusunda mümkün olan bütün tedbirlerin alındığı iddia edilemese de bu alanda ziraat ve sanayinin diğer kollarına nispetle oldukça verimli bir mesai sarf edilmiş ve müspet neticeler elde edilmiştir. 1888 senesinden savaş sürecinin başladığı döneme kadar yaklaşık 25-26 yıllık süre zarfında ipekböcekçiliğinde kullanılan çağdaş yöntem ve tekniklerin çiftçi arasında yaygınlaşması ve buna bağlı olarak artan üretim ile vergi gelirlerinin ulaştığı nokta takdire şayandır.

Kaynakça

1.Arşiv Vesikaları

- BOA. BEO. 580/43448 (1 N 1312/26 Şubat 1895).
- BOA. DH. TMIK.M. 145/5 (14 RA 1321/10 Haziran 1903).
- BOA. DH.MKT. 111/16 (1 S 1311/14 Ağustos 1893).
- BOA. İ.ML. 58/43 (22 S 1322/8 Mayıs 1904).
- BOA. İ.TAL. 384/26 (20 ZA 1323/16 Ocak 1906);
- BOA. İ.TAL. 44/17 (1 CA 1311/10 Aralık 1893).
- BOA. ŞD. 354/46 (16 Z 1311/20 Haziran 1894).
- BOA. TFR.İ.ŞKT. 145/14427 (2 Mart 1323/15 Mart 1907).

BOA., BEO. 1859/139366 (23 S 1302/1 Haziran 1902).
BOA., BEO. 2044/153288 (19 Mart 1319/30 Mart 1903).
BOA., BEO. 3124/234274 (5 B 1325/14 Ağustos 1907).
BOA., BEO. 86/6393 (18 RA 1310/10 Ekim 1892).
BOA., DH. MKT. 739/59 (4 Temmuz 1319/17 Temmuz 1903).
BOA., DH.MKT. 1105/31 (13 Ş 1325/13 Ekim 1905).
BOA., ŞD. 524/61-3 (11 B 1315/6 Aralık 1897).
BOA., ŞD. 575/2 (23 Ş 1302/7 Haziran 1885).

2. Gazete ve Mecmualar

“Harir Darüttalimi” *Servet-i Fünûn*, C. 7, S.167, (12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894), s.170-172.

“İpek Hasılatı”, *Servet-i Fünun*, C.30, S.773, (2 Şubat 1321/15 Şubat 1906).

“İpekçiliğimizin Terakkisi” *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, numero 16, (17 Ağustos 1324/30 Ağustos 1308).

“Memleketimizde İpekböcekçiliği”, *İktisadiyat Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 39, 16 Kânunusani 1332, s.1-2.

“Musahabe-i Sinaîyye (İpek Böcekçiliği)”, *Servet-i Fünun*, C.26, S.662, (18 Kânunuevvel 1319/1 Ocak 1904), s.178-181.

Adolf Ruzenvayg, “İpek”, *İktisadiyat Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 32, 20 Teşrinievvel 1332, s.1-2.

Burûsa, numero 127 (19 Z 1310/4 Temmuz 1893); numero 143 (13 R 1311/24 Ekim 1893).

Fuad, “Kozacılığa Nasıl Çalışmışlar”, *İktisadiyat Mecmuası*, Birinci Sene, C.2, S.64, 14 Eylül 1333, s.3-4.

Mehmet Süreyya, “Bursa’da İpekböcekçiliği”, *Yeni Mecmua*, C.4, S.75, 1 Mayıs 1923, s.186.

Nusret bin Osman “İpekböcekçiliği”, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, numero 5, (21 R 1325/3 Haziran 1907).

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Mecmuası, ikinci sene, aded 10, İstapan Matbaası, İstanbul, Eylül 1311/1895.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, numero 101, aded 23, (28 Nisan 1327/11 Mayıs 1911).

Ömer Fuad, “Bursa’da Sanayi ve Ticaret”, *Sebilürreşad*, Aded 254 (11 Temmuz 1329/24 Temmuz 1913), s.230-232.

Reşad Fehmi, “Sanayi Hammaddelerinden İpek, İpekçilik ve İpek Mensucatu”, *İktisat Vekâleti Mecmuası*, C.1, S.3, 3 Kânunuevvel 1339, s.57-66.

Şehbal, İkinci Sene, S.35 (15 Şubat 1336/15 Şubat 1920).

Terakki, numero 79 (8 ZA 1285/20 Şubat 1869); numero 85, (17 ZA 1285/1 Mart 1869); numero 90, (22 ZA 1285/6 Mart 1869); numero 371, s.2 (13 RA 1287/13 Haziran 1870).

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 23 (31 Temmuz 1328/13 Ağustos 1912), İstanbul, 1330.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 23-25 (30 Teşrinisani 1328/13 Aralık 1912), İstanbul, 1330.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 29-30 (31 Ağustos 1329/13 Eylül 1913), Dersââdet, 1329.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 31-32 (31 Teşrinievvel 1329/13 Kasım 1913), Dersââdet, 1329.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 33-34 (31 Kânunuevvel/1329 13 Ocak 1914), Matbaa-i Âmire, Dersââdet, 1329.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 35-36 (28 Şubat 1329/13 Mart 1914), Matbaa-i Âmire, Dersââdet, 1329.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 44-48, (28 Şubat 1330/13 Mart 1915), İstanbul, 1331.

Vasıta-yı Servet, aded 4, (5 B 1297/13 Haziran 1880); aded 5, (18 B 1297/26 Haziran 1880).

3.Basılı Eserler, Düstur ve Salnâmeler

Düstur, Birinci Tertib, C.6, Devlet Matbaası, Ankara, 1939.

Düstur, Birinci Tertib, C.7, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, def'a 24 (1325/1908).

İpekböcekçiliği sanatı hakkında icra olunacak teşvikata mütedair nizamnâme (10 B 1332/4 Haziran 1914).

4.Araştırma ve İncelemeler

Çiftçi, C. (2012). "Hüdâvendigâr Vilâyetinde İpekböcekçiliğinin Canlandırılmasında Düÿûn-u Umûmiyye İdâresi'nin Rolü". *Belleten*, 277: 905-949.

Dalsar, F. (1960). *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*. İstanbul: Sermet Matbaası.

Ergenç, Ö. (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: TTK.

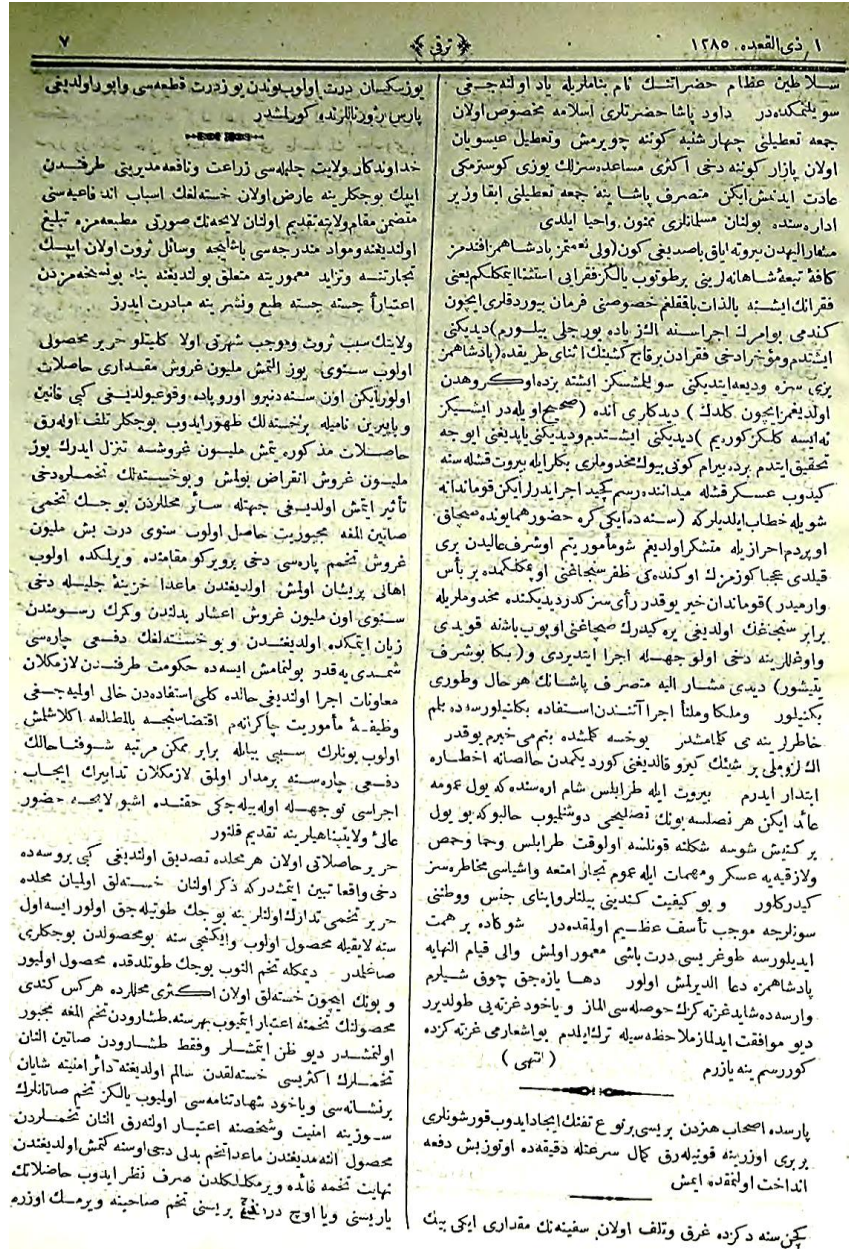
Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.

Gül, A. (2008). *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Gün, D. (2006). *XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Hulkiender, M. (2003). *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- İnalcık, H. (2000). "İpek". *DİA*, C.22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.362-365.
- İnalcık, H. (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2011). "Bursa ve İpek Ticareti", *Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslâm Şehirleri Sempozyumu Bildirileri Bursa Şehrengizi Bildiriler Kitabı 28-30 Nisan 2011*, Ankara: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s.19-46.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: TTK.
- Kaygalak, S. (2006). *Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa, 1840-1914*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Keleş, E. (2013). "II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları", *History Studies*, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK, 5 (2): 199-241.
- Kıvrım, İ. ve Elmacı, S. (2011). "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik". *Turkish Studies*, 6 (4): 715-728.
- Quataert, D. (2008). *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908* (Çeviren: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Torkomyan, K. (1326). *İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi*. Def'a-i sâniye, Dersaâdet: Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye Varidat-ı Mahsusa İdaresi Matbaası.
- Torkomyan, K. (1922). *İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi*. Üçüncü def'a, Dersaâdet: Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye Varidat-ı Mahsusa İdaresi Matbaası.

Ek.2 İpek böceklerine musallat olan hastalıkların sebeplerini içeren ve Amasyan Efendi tarafından hazırlanmış olan lahiya suretinden (Terakki Gazetesi)

Ek.3 1914 tarihli teşvikat nizamnâmesi (ilk üç madde)

ایک بوجکجیلکی صنعتی حقتده اجرا اولنه جق
تشویقانه متدائر نظامنامه

برنجی ماده . — ممالک عثمانیه ده ایک بوجکجیلکی صنعتک تشویقی
وقوزه محصولک مستعد اولدیی درجه ترقیه اصعادی ضمنده دیون
عمومیه عثمانیه بودجه سنه سنوی مقطوعاً و مجیدیه اون طقوز غروش
حسابیه یتیش بیک غروشاق بر مبلغ ادخالی تقرر ایلش واشبو
مبلغ اولاً اهالی به مجاناً دوت فدائی و تخمی توزیعنه ، ثانیاً یکدن
تأسیس اولنه جق و یتشدریله جک الک کوزل دوت فدائلقلریئک اصحابنه
نقداً مکافات اعطاسنه و ثالثاً الک ابی ایک بوجکی یتشدریلره کذا
مکافات توزیعنه تخصیص قلنه شد .

فصل اول

مجاناً دوت تخمی وفدائی توزیعاتی

ایکینجی ماده . — آنف البحت یتیش بیک غروشدن الی بیک
غروش، تعلیمات مخصوصه ایله معین صور و شرائط دائره سنده زراعت
نظارتندن و یادیون عمومیه عثمانیه اداره سندن طلب ایدنلره مجاناً دوت
تخمی وفدائی توزیعاتی ایچون تفریق اولنه جقدر .

اوچینجی ماده . — اشبو الی بیک غروش کرک دیون عمومیه
اداره سنک فدائیلردن مبیعه صورتیه تدارک ایلدیکی دوت فدائیلرینک
مصارف اشترا و نقلیه سنی و کرک اشبو نظامنامه نک تصدیقله موقع تطبیقه
وضعندن اعتباراً دیون عمومیه اداره سی طرفندن تأسیس ایدیلر جک
اولان فدائلقلرک تأسیسی و تیماری مصارفی شاملدر .

ایکینجی فصل

الک ابی اصول دائره سنده یتشدریلان دوتلقلره اعطا ایدیلر جک مکافات
در دنجی ماده . — علاقه دار اولانلره اوراق حوادث واسطه سیله اعلان